

■ JEGYZETEK

1. *Az ismeretlen fekete könyv*. Szerk. Krausz Tamás, Pannonica Kiadó, Bp., 2005.
2. Vaszilij Grosszman: *Élet és sors*. Ford. Soproni András, Európa, Bp., 2012.
3. Gy. Horváth László: *Vaszilij Grosszmanról*. Nagyvilág 2001. 6.
4. Bán Zoltán András: *Egy elavult orosz regény*. Magyar Narancs 2011. december 29.
5. Most szólunk! György Péter Vaszilij Grosszmant ajánlja. Elérhető: http://www.litera.hu/media/most_szolunk_gyorgy_peter_vaszilij_grosszmant_ajanlja

TÖBBSZÖRÖS IDŐUTAZÁS

Molnár Gusztáv: *Beszélgetések Méliusz Józseffel (1930–1939)*

■ Két értelmiségi beszélget 1978-ban, egyikük (Méliusz József) hatvankilenc éves, a másik (Molnár Gusztáv) harminc, egyikük íróként definiálja magát főként és mindenekelőtt, másikuk nem definiálja önmagát, de jól érzékelhetően valamiféle interdiszciplináris hálózat felől kérdez: a történelem és politikafilozófia, az irodalom- és eszmetörténet felől. De nevezhetnénk analitikusnak is, aki múltbeli, feldolgozatlan, feldolgozás alatt lévő és feldolgozandó dolgokkal szembesíti beszélgetőtársát, gyakran provokálja is, hogy amaz olyan mondatokat mondjon és mondhasson, amelyeket másként, a beszélgetések és a közöttük létrejött bizalom nélkül nem mondott volna.

Mi az, amiről beszélgetnek? A cím melletti/alatti évszámok jelzik valamilyen mértékben a témát: a harmincas évek értelmiségi-politikai-irodalmi térképét próbálják megrajzolni, elsősorban az erdélyit, de külön fejezeteket nyitnak a magyarországi, a németországi és egyéb (zürichi, felvidéki, párizsi) tapasztalatoknak is. A fő téma tehát az erdélyi értelmiségi csoportok egymáshoz való viszonya: éles szembefordulásaik, konfliktusaik, illetve a harmincas évek végére tehető párbeszédkísérletek, koalíciók az úgynevezett „népfront”, illetve az 1937-es Vásárhelyi Találkozó jegyében. Molnár Gusztáv 1987-ben, a kézirat letisztázása után így foglalja össze a kötet előszavaként közölt gondolatme-

netében a beszélgetés tétjeit: „Végül is mi e párbeszéd »moralitása«? Ma, tíz év múltán is az, ami akkor: hogy a marxista, a népi és a liberális tradíciót felvállalók valamilyen formában szót kell hogy értsenek egymással (e három, a magyar kultúra és a magyar társadalom jövője szempontjából nem közömbös irányzat harmincas évekbeli összefüggéseiről, egymást kizáró kérlelhetetlenségéről és a közös veszély, a nemzeti veszélyeztetettség előtti egymás felé fordulásáról szól elsősorban e beszélgetésfolyam 1930-tól 1939-ig terjedő része). Szótértés alatt békés párviadalt is érte, amelyben az az irányzat számíthat a legnagyobb sikerre, amely a leginkább levetkőzi felekezeti jellegét, és a pluralizmust nemcsak kifelé vallja, hanem saját rendezőelvűvé is tudja tenni.” (8.) A könyvkézirat akkortájt eljutott több helyre – magyarországi szerkesztőségekhez is –, megjelenésére viszont végül is nem került sor.

Miért éppen Méliusz és Molnár Gusztáv beszélgetését érdemes hallgatni erről a korszakról? Elsősorban talán egy komolyan vett „generációs párbeszéd” modelljét figyelhetjük benne. Erre a jellegre többször is reflektálnak a beszélgetéspartnerek – főként Méliusznak fontos a különbségekre rámutatni, hogy érthetővé tegye bizonyos harmincas évekbeli döntéseinek motivációit és hátterét. Molnár Gusztáv, amikor egyfajta generációs önmeghatározásra ke-

rül sor, saját társaságának, a *Szövegek és körülmények* című antológia szerzőinek „hatvannyolcas” identitását emeli ki (27.), Méliusz pedig, nem tagadva meg marxista inspirációjú (de azt szerinte inkább etikai-érzelmi töltetében és nem feltétlenül filozófiai dimenziókban elsajátító – vö. 19.) világnézetét, azt a pozíciót jelöli ki saját maga számára a beszélgetés idején, ahol a két generáció találkozhat: „végül is el kellett érkeznem arra a széles értelemben felfogható álláspontra, azokhoz a nézetekhez, amelyek már nem tagadhatják a pluralizmus, a többszólamúság szükségességét.” (25.) Méliusz „önkritikai” hajlama kétségtelenül alkalmassá tette őt a dialóguspartner szerepére, Molnár Gusztáv kérdezői stratégiája pedig hozzásegíti ahhoz Méliuszt, hogy az önkritika ne pusztán formális legyen. Olykor még a legönkritikusabb hajlamú emlékiratokban is erős az önfelmentő szándék, a mentségkeresés intenciója. Azáltal, hogy itt nem monológot olvassunk, hanem dialógust, amelyben a kérdező szólam is szokatlanul erős, az önfelmentés lehetőségei korlátozódnak. Méliusz elfogadja azokat a játékszabályokat, amelyeket Molnár Gusztáv körvonalaz: hogy szembesíthető legyen egykori szövegeivel, döntéseivel. És mivel az emlékiratok egyik legszubtilisabb konstrukciós eljárását, a szelekciót (vagyis a kihagyásra és felejtésre ítélt dolgokról való döntést) átengedi Molnár Gusztávnak, a hatás valóban kivételesen erős, a szembesülés pedig nagy intenzitású. A „Bretter-iskola” generációja felől nézve Méliusz több szempontból is alkalmas, fontos intellektuális partner, ezt korábról az *Echinox* hasonló intenzitású interjúorozata is bizonyította, ahol Egyed Péter és Szócs Géza faggatták Méliusz Józsefet „szokatlan” kérdésekről.¹ „Szabálytalan” (mert mindvégig avantgárd iránti elkötelezettség által kísért) baloldalisága, európai látóköre, a pluralizmus irányában alakuló gondolkodásmódja, sajátos tapasztalatvilága egyaránt viszonyítási alappá tették az ő (leírt vagy elmondott) szövegeit a korabeli, politi-

kai-mentalitásbeli fordulatban reménykedő fiatalok számára. A most megjelent könyvből is jól kiolvasható annak a tájékozódásnak a szokatlanul tágas köre, amelyikben egyaránt jelen van a temesvári piarista gimnázium és a zürichi, illetve kolozsvári református teológia szellemi légköre, a mesterek között egyaránt meghatározó Szombati-Szabó István, Kuncz Aladár és Gaál Gábor, a közeli munkatársak, egy-egy életszakason keresztül barátok közé sorolható Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balogh Edgár és mások, mint például az itt viszonylag kevésbé emlegetett Kassák Lajos. Az erdélyi intézmények közül főként a belső munkatársként ismert *Korunk* és *Brassói Lapok*, illetve az Erdélyi Fiatalok csoportja válik rövid elemzések tárgyává.

További fontos érv azonban ahhoz, hogy épp ezt a könyvet válasszuk szokatlan útvonalakat nyitó bevezetőként a harmincas évek értelmiségtörténetének újraalkotásához: Molnár Gusztáv erős szövege. Molnár kérdéseiből és elmondott „kisesszéiből”, ahogy Méliusz többször is jellemzi őket a beszélgetés során, egyrészt a korabeli társadalomtudományi szempontok elevensége rajzolódik ki, másrészt az a korszakot illető tájékozottság, amely a harmincas évek sajtójának és egyéb publikációinak a figyelmes áttanulmányozásából ered. Ezt a felkészülési időszakot így írja le Molnár a könyv bevezetőjében: „Méliusz József dossziéinak, kézirat- és lapgyűjteményének köszönhetően immár hónapok óta egy irreális világban éltem, amelyben nemcsak azért éreztem magam otthon, mert évekkorábban kedvenc olvasmányaim közé tartozott az ifjú Sartre *L'Imaginaire*-je, hanem azért is, mert a sárguló lapoknak köszönhetően a Képzeltbeli végre empirikus alakot öltött számomra. Persze tudtam, a történelem hamuja mindez, de mégis – történt, moccant, izzott, lángolt valamikor.” (7.)

Nem céлом felsorolni mindazokat a témákat és élettörténet-epizódokat, amelyekről szó esik a könyvben – meggyőződésem, hogy a beszélgetésnek

számos olyan pontja és elágazása van, amelyek nyomában elindulva komoly szaktanulmányok íródhatnak majd a korszakról, hipotézisként használva Méliusz és Molnár meglátásait és érveit, további adatokkal egészítve ki azokat –, csupán három vonatkozást emelnék ki, amelyek közül kettő a korszak során többször visszatérő döntéshelyzetek típusaival kapcsolatos, a harmadik pedig Méliusz József alkotói habitusát körvonalazza számunkra a mindenkor elvárásokhoz fűződő viszonyán keresztül.

Az első, visszatérő helyzet és probléma a kritikai észrevételek státusa a kommunista mozgalom vonatkozásában. A kérdezőt nyilván a „reformmarxizmus”, a belülről történő megújíthatóság perspektívájából foglalkoztatja a kérdés (a „belülről” itt a hatvanas-hetvenes évek nyugati marxista gondolkodóit is jelenti), Méliusz pedig a harmincas éveik visszamenő komparatív elemzéseket nyújthat a kérdéskör kapcsán. Panait Istrati példája talán a legkifejtettebb a könyvben: Méliusz a kommunista mozgalmon belülről bírálja a harmincas években Istrati Szovjetunióval szemben kritikus megnyilatkozásait egy személyes találkozáskor, mire Istrati, talán a beszédpartner pozícióját is figyelembe véve, szintén „belülre” helyezi saját kritikáját, ezt a pozícionálást viszont az akkori Méliusz nem ismeri el. (92–98.) A visszatérő problémafelvetés voltaképpen a mi-tudat tágasságára, illetve az önmeghatározás elveinek rugalmasságára vonatkozik: „M. G.: [...] felvettem, hogy a belülről jövő kritikát elfogadtad, ugyanakkor a kívülről, polgári vagy szociáldemokrata részről, a csalódott kommunisták részéről jövő kritikát érvénytelennek minősítetted. [...] M. J.: Mi a kinti kritikát, a kívülről jövő kritikát elutasítottuk. Ez volt az egyneműsítés. Igen, ha érzékelttem is egyfajta belső kritikát, azzal is egyetértettem, hogy minden kívülről jövő kritika ellenséges.” (89.) Méliusz tapasztalatai azt mutatják meg, hogy a mi-tudat pszichológiája a harmincas években és a háború után egyaránt ké-

pes volt felülírni akár az ideológiai kérdéseket is. A párbeszéd tanulsága ebben a vonatkozásban az, hogy a mi-tudat igen gyakran döntés és stratégia kérdése, nem objektíve adott dolgokra épül. A kommunizmus története ebben az értelemben azoknak a tragédiáknak a történeteként is leírható, amikor a szellemi rokonság szempontjait újra meg újra felülírják egyéb, napi szempontok. Az összeütközések, meghasonlások tipikus szereplői Méliusz és Molnár történeteiben a Szovjetunióba látogató európai kommunista-szimpatizánsok, G. B. Shaw-tól, André Gide-től és Panait Istratitól Nagy Lajosig, H. G. Wellsig és másokig. A pártstratégia visszatérő módon azt a megoldást ismétli, hogy minden „kellemetlen” kritikát külsőnek (következésképpen ellenségesnek, megfontolásra nem méltónak) minősít. A hetvenes évek pluralizmus iránt fogékonnyá váló Méliusza számára jól láthatók azok az utólag hibásnak minősített döntések, amelyek a harmincas években egyfajta túlzott bizalmatlanság pszichológiájából, ugyanakkor a hatalom megragadásának illuzórikus, „világforradalmi” perspektívájából egyaránt származhattak.

Összefügg ezzel a könyv másik ismétlődő témája is, ezúttal azonban az erdélyi elit döntéshozatali mechanizmusaira vonatkoztatva: a különböző csoportok párbeszéd-pillanataira, az elszalasztott lehetőségekre való visszavisszatérés. Az Erdélyi Fialatok társulását például, amelyből a radikális baloldal rövidesen kivált, Méliusz utólag meglehetősen pozitívan minősíti (erdélyi kisebbségre vonatkozó definíciója, mint értékelőleg mondja, az aktivitás, a tevékeny társadalmi magatartás gondolati kidolgozását is jelentette – 137.), egyben azt a koalíciós potenciálját is láttatva, amelyben a „protestáns intelligencia” és a „liberális polgári intelligencia” megtalálta a közös pontokat. (138.) Egy másik fontos kérdés, amelyben a beszélgetőtársak egyetértenek, az 1937-es Vásárhelyi Találkozóban ki-csúcsosodó szövetségkonceptió fontossága Erdélyben (Méliusz szerint a

Harmadik Internacionálé által propagált népfrent-elképzelés egyébként egy amúgy már létező európai folyamat szentesítése volt – 162.). Ezt valamiféle egyneműsödésnek a szövetségi elvvel szemben ható stratégiája követi rövidesen, amely jórészt a nemzetközi politika történései (és az első bécsi döntés) miatt következik be a beszédpartnerek szerint. Molnár Gusztáv ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a „szövetség-konceptió” újragondolása, amelyhez a rendszerváltás előkészítésekor nyilván hatalmas szükség volt/lett volna, kétszeres akadályba ütközött történetileg, hiszen egy újabb egyneműsödési folyamatra is sor került: „tulajdonképpen kétirányú egyneműsödés következett be, először egy jobboldali, majd 1944–45 után egy baloldali, tehát kétszeresen is megsemmisült az a korai szint, amit megkísérlünk most előbányászni és reaktualizálni”. (163.) Az ilyen jellegű elemzések természetesen a történelmi bizalmatlanságok okainak feltárásához és az egyes csoportok önértésének elmélyítéséhez járulhatnak hozzá, hiszen az ellentétek, amelyek a mi-tudat kiterjesztését gátolják, gyakran már csak a megszokás erején és nem analíziseken alapulnak.

Egy alapélmény pedig, amelyik végül értelmezhetővé teszi visszamenőleg is Méliusz számára a kint/bent kérdését és ahhoz fűződő ambivalens viszonyát, egy tipikusan irodalmi élmény – a Brecht-élmény: „számomra döntő momentum volt, arról sok helyen írok, és sokszor említem, Brecht és Brechttel és Brecht körül egy olyan nyitott forradalmi világnak a felfedezése, amely – én akkor nem vettem észre, de visszatérve ez a tény – már akkor magában hordozta azt az ellentmondást, amely végigmegy a mozgalmon, a kommunista gondolkodás és a kommunista hatalmi szerkezetek fejlődésén. Már ott, akkor jelen volt a nyitottság, és amiről az előbb beszéltünk: a zártság, a hatalom illúziója keltette kizárólagosság ellentéte.” (61.) A beszélgetés épp a szocreal és az avantgárd Méliuszt közelről érintő vitáján keresztül világít rá a mozgalom

zártabb és nyitottabb periódusainak változására (61–72.), ugyanakkor olyan saját, fiatalkori cikkekkel is szembesíti az író, amelyekben rövid ideig a pártvonal következetes elfogadása mellett foglalt állást. Molnár Gusztáv szövegelemzéseiben azonban azt is kimutatja, hogy Méliusz hajlamos az irodalompolitikai követelmények és valamiféle, az elítélt irányzatot védelmezni próbáló írói lelkiismeret együttes érvényesítésével próbálkozni. Visszafelé tekintve is érthető tehát, miért épp az összekapcsolódás és a nyitottság fogalmait társítja az avantgárdval való találkozásának alapélményéhez – az avantgárd identitás biztosítja számára az önmagával leginkább folytonos énképet, a feltárt rövid „irodalompolitikai zárójelek” ellenére is: „Mert bármilyen felületesen értettem is meg olyan fiatalon, úgyszólván még gyerekként, hogy mit jelent Kassák, mi az avantgardizmus, mindenesetre a magyar avantgárdon keresztül annyit feltétlenül érzékelttem, hogy ez a fajta művészet, irodalom, képzőművészet a provinciális helyett a nemzetit, a nemzetit provinciálissá szűkítőkkal szemben az európai, a bezárkózással szemben az összekapcsolódást, a nyitottságot részesíti előnyben.” (61–62.)

Fontos könyv született, amely nem csupán Méliusz József alapállására világít rá újolag, egy már többé-kevésbé monográfusai² által is körvonalazott, de mégsem túl gyakran felidézett értelmiségi modellre, hanem a kiemelkedő tehetségű és tájékozottságú „hatvannyolcas” erdélyi értekezők, a Bretter-iskola pozíciójára is rálátást kínál. Nem csupán a dialógusszituáció nyújt ehhez (a fentebb, Méliusz kapcsán hangsúlyozotthoz képest fordított irányban is) élményszerű lehetőséget, hanem az a továbbhaladást segítő, Molnár Gusztáv által készített jegyzetapparátus is, amely egyes szempontok további elmélyítéséhez, némely itt csupán vázlatosan felbukkanó érvelés akár könyvterjedelmű³ kifejtésének megtalálásához vezetheti el az érdeklődőt. A párbeszéd harmincöt év után is folytatásra vár.

Balázs Imre József

■ JEGYZETEK

1. Első része: Egyed Péter – Szöcs Géza: *Kritikai történet a kritika születéséről – beszélgetés Méliusz Józseffel*. Echinox 1978/10–11–12. 37. Martos Gábor *Echinox*-története így jellemzi a négy részben megjelent beszélgetést: „Szöcs és Egyed valóban fiatalos szókimondással kérdezik riportalanyukat (»Hány kegyelmi kérvényt írt életében Méliusz József?« – ezzel a kérdéssel indul az interjú), de szókimondó válaszaiban maga Méliusz is sok olyan eseményt érint a beszélgetésben a romániai magyar politikai, szellemi élet 1945 utáni időszakából, melyek sem addig, sem azóta nemigen jelentek meg nyomtatásban.” Lásd Martos Gábor: *Éjegyenlőség. Léggör, szellemi arcvonal és a minőség igénye, avagy „Kitaposott irodalmi ösvények szélén egy diáklap”*: az *Echinox*. In: Uő: *Éjegyenlőség*. Erdélyi Híradó, Kvár, 2000. 42.
2. Szávai Géza: *Helyzettudat és irodalom. Méliusz József költészete*. Dacia, Kvár, 1980; Borcsa János: *Méliusz József*. Kriterion, Buk.–Kvár, 2001.
3. Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve*. I–II. Pro Philosophia, Kvár, 2007.

VÁLSÁG ÉS TRAUMA NYELVI ELMONDHATÓSÁGA

Sofi Oksanen: *Tisztogatás*

■ A finn író, Sofi Oksanen finnül 2008-ban megjelent és Európa-szerte nagy sikert elért regénye talán a különösen éles válsághelyzeteknek, a társadalmi és személyes feszültségek ábrázolásának is köszönheti népszerűségét. A traumával foglalkozó kultúratudományos diszciplínákban (lásd *trauma studies*) már konszenzusosnak tekinthető az a megállapítás, hogy a traumának nincs adekvát nyelve, a rá való reflexió jószerével a hallgatásra, az elmondhatatlanságra épít, és másfelől: a trauma narratívába helyezése valójában egyet jelent a feloldással, a trauma feldolgozásával. Mivel a trauma a nyelv problematikussá válását is jelenti, szépirodalmi szövegekben különösen feszültségteli nyelvi alakzatokat hozhat létre; és hogy mennyire termékeny táptalaja az irodalomnak a traumatikus tapasztalat, ahhoz elég csak a magyar irodalom meglehetősen széles traumatikus hagyományára tekintenünk.

Traumáról és krízisről beszélve magukról a fogalmakról is hasznos pár szót ejtenünk. Érdemes ugyanis a krízis/válság, továbbá a trauma értelmének kapcsán finom distinkciókat tennünk. Mindkét fogalmkör valamiféle határhelyzetet feltételez. De míg a vál-

ság szóban benne van a 'válás, változás' jelentés is, a *trauma* szó szerinti jelentése 'seb, sérülés'. Az orvostudományban, pszichoterápiában gyökeret vert fogalomként az irodalmi szövegekben nem szó szerint, csakis metaforikus értelemben használatos.

Előbbit, azaz a válságot elsősorban Oksanen regényének elhúzódó történelmi helyzetében követhetjük nyomon, amely ugyanakkor az egyén sorsát traumatikus tapasztalatokként szövi át. A válság és trauma tehát az egyéni élet-szituációkban, a kirajzolódó sorsokban metszi egymást. Jól megfigyelhető mindez a regény narratívájában, amely párhuzamosan két különböző időszálon fut, és két eltérő, mégis hasonló sorsra fókuszál. Az 1949-től 1951-ig terjedő három év Észtország szovjet megszállásának, illetve az ellenállásnak az időszaka. A szovjet elnyomás és a német ellenállás feszült, fojtott helyzetei: a megfigyelések, kihallgatások Aliide Truu, az észt parasztasszony élettörténetében folytonos krízishelyzetet generálnak. Aliidénak szakadatlanul választania kell. Ahhoz, hogy Hansot, a német ellenállás üldözött tagját megmenthesse, a kommunista pártorganizátor, Martin feleségeként az elnyomó rend-